

एका अमेरिकन विज्ञान कादंबरीत अंतराळ याने काही वर्षात आपल्या आकाशगंगेच्या एका टोकाकडून दुसऱ्या टोकापर्यंत जाताना दाखवली आहेत. भौतिकशास्त्राच्या सापेक्षतावाद सिद्धांताप्रमाणे जगात जास्तीत जास्त वेगाने धावू शकतो तो प्रकाश. प्रकाशकिरणे आकाशगंगेच्या चकतीवजा आकाराला त्याच्या व्यासाइतके अंतर ओलांडायला एक लाख वर्षे घेतात. याचा अर्थ विज्ञानकथेतील याने प्रकाशाच्या हजार-दहा हजार पटीने अधिक वेगाने धावू शकतात. इतकी वेगवान याने बनवण्याचे तंत्रज्ञान कोणते? त्यांना सापेक्षतेचा वरील नियम मोडणे शक्य कसे झाले ?

चाल्स नोडियेने म्हटले आहे की, समाजाचे चित्र त्याच्या साहित्यात उमटते. रॉबर्ट लॉर्ड लिटनच्या मते एखाद्या राष्ट्राचे साहित्य म्हणजे नेहमीच त्यातील माणसांचा इतिहास असतो. अशातच एखाद्या उदगारातून आपण पाहतो की, विविध प्रकारच्या लेखनातून आपल्याला समाजाच्या एकंदर स्थितीची कल्पना करता येते. आज सामान्यतः असे विधान केले जाते की, सध्याचे युग हे विज्ञानाचे युग आहे तेव्हा आपण अशी कल्पना करणे अवास्तव ठरणार नाही की, आपल्या समाजाच्या सद्यस्थितीची झांकी विज्ञानावरील लिखाणात दिसावी. मात्र, हे विज्ञानावरील लिखाण बहुरंगी असते... त्याचे खालील वर्गीकरण करता येईल-

१) विज्ञानावरील संशोधनात्मक प्रबंध हे त्या विषयाला वाहिलेल्या नियतकालिकांत किंवा त्या विषयाच्या खोलात शिरणाऱ्या पुस्तकांत प्रसिद्ध होतात.

२) एखाद्या विषयातील अलीकडील संशोधनाचा आढावा घेणारे दीर्घलेख हे विषयाच्या खोलात न शिरता त्याच्या विविध

अंगांवर विहंगम दृष्टी टाकतात.

३) विज्ञान सामान्य पण शिक्षित वाचकांपर्यंत पोहोचवणारे लेख किंवा पुस्तके वर्ग १ व २ च्या तुलनेत यांचा वाचकवर्ग अधिक व्यापक असतो.

४) विश्वकोष, शब्दकोष, परिभाषा कोष आदींचा एक वेगळाच वर्ग माहिती थोडक्यात पुरवायला पाहतात.

५) विज्ञानकथा, कादंबऱ्या ज्यांतून विज्ञानाच्या छटा व्यक्त होतात.

त्या सर्व वर्गांत मी लेखन केले असले तरी येथे माझा विषय शेवटच्या वर्गापर्यंत मर्यादित राहिल. विज्ञानकथा, कादंबऱ्यांचे आजच्या विज्ञान युगात महत्त्वाचे स्थान असू शकते, ते का व कसे याची मी थोडक्यात चर्चा करणार आहे.

प्रथम एक गोष्ट नमूद करावीशी वाटते.

वरील पाच प्रकारांत पहिल्या किंवा दुसऱ्या वर्गातल्या लेखनासाठी त्या विषयातले तांत्रिक ज्ञान उच्चतम असावे लागते त्याबद्दल वाद नाही पण म्हणून तसले लेखन करण्यासाठी सर्वात जास्त मेहनत लागते असे नव्हे. उलट तिसऱ्या

विज्ञानयुगात विज्ञानकथांची भूमिका

किंवा पाचव्या प्रकारचे लेखन जास्त अवघड असू शकते कारण तज्ञांनी तज्ञासाठी लिहिलेल्या लेखनाची भाषा तांत्रिक शब्दांचा सर्रास वापर करते तसेच लेखकाला आपली विधाने मांडण्यासाठी ही वाचकाला समजतील का, याची चिंता करावी लागत नाही. त्याउलट सामान्य माणसासाठी विज्ञानाची माहिती देणारा लेख वा कथा लिहिताना लेखकाला ही काळजी पदोपदी घ्यावी लागते

त्यातही विज्ञानकथा लेखकाने हे पथ्य न पाळल्यास त्याचा वाचकवर्ग ते लेखन सोडून इतर वाडमयाकडे धाव घेण्याची दाट शक्यता असते. म्हणून विज्ञानकथा लेखकाला आपल्या गोष्टीतले विज्ञान जटिल किंवा किचकट तर नाही ना, याकडे सतत लक्ष द्यावे लागते.

विज्ञानकथा का लिहाव्यात ?

प्रख्यात साहित्यिकांनी असे म्हटलेले मी ऐकले, वाचले आहे की, एखादे उद्दीष्ट डोळ्यापुढे ठेवून लिहिलेले साहित्य निकृष्ट दर्जाचे असते. प्रख्यात गणितज्ञ असे म्हणतात की, गणित अमूर्त असून त्याचा मूर्त तथ्यांशी संबंध नसतो. मला ही दोनही विधाने पटत नाहीत. गणित अमूर्त असले तरी त्याचा उगम

वास्तविक जगातील एखाद्या अनुभवातून झालेला दिसतो. म्हणजे असा अनुभव गणिती कल्पना सुचालला मदत करतो मग त्या मूळ कल्पनेला अमूर्त स्वरूप देऊन ती मांडली जाते त्याचप्रमाणे एखादा कादंबरीकार आपल्या प्रास्ताविकात विधान करतो की, या कादंबरीतील पात्रे सर्वथैव काल्पनिक असून त्यांचा वास्तविक व्यक्तींशी काही संबंध नाही परंतु प्रत्यक्षात अशा पात्रांचे स्वभावधर्म, लकबी वगैरे त्या लेखकाने पाहिलेल्या, अनुभवलेल्या विश्वातल्या खऱ्याखऱ्या व्यक्तींवरूनच आ-

जयंत नारळीकर

लेले असतात. अर्थात, संपूर्ण व्यक्तिरेषा वास्तवतेशी मिळतजुळत नसली तरी तिचे काही भाग प्रत्यक्ष नमुन्यातून सुचलेले असतात.

त्याचप्रमाणे लेखन करताना काही ना काही उद्दीष्ट लिहिणाऱ्याच्या डोळ्यापुढे असतेच व त्यामुळे लेखनाला गालबोट लागायचे काही कारण नाही. उलट अमुक एक संदेश वाचकांसमोर पोहोचवायचा हेतू पुष्कळादा लिखाणाला अधिक जोर, अधिक जिवंतपणा देऊ शकतो.

विज्ञानकथा लिहिताना लेखकासमोर एक विशिष्ट हेतू असू शकेल, त्याला एखादी मनोवेधक वैज्ञानिक कल्पना

वाचकांपर्यंत आणायची असेल पण एखाद्या पाठ्यपुस्तकाच्या शैलीत नव्हे. उलट ती कल्पना गोष्टीरूपाने मांडता आली तर वाचक ती सहजगत्या आत्मसात करू शकेल अशी भावना लेखकाला प्रेरित करू शकेल. एखादी कडू गोळी गिळायला त्रास होतो पण ती साखरेच्या आवरणात रंगीबेरंगी करून दिली तर सहजगत्या घशाखाली उतरते. हे उदाहरण देण्यामागे विज्ञानाला कुरूप, कडू म्हणण्याचा उद्देश नाही तर त्याकडे पाहण्याचा सामान्यांचा दृष्टिकोन कसा असतो त्यावर भर देण्याचा आहे. शाळेत ज्या अनाकर्षक तऱ्हेने गणित आणि विज्ञान हे विषय शिकवले जातात त्यामुळे विज्ञानाबद्दल सामान्य जनमानसात एकप्रकारची भीती वा अनास्था निर्माण झाली आहे.

मला याचा एक असा अनुभव आला. एकदा मला वसंत व्याख्यानमालेत (पुण्याच्या) भाषण द्यायचे होते. भाषणाचा विषय होता, शंभर वर्षांनंतर जग कसे असेल? विज्ञान-तंत्रज्ञानाचा विकास, माहिती युगाची व संगणकाची भरभराट आदींनी आपले जग शंभर वर्षांत किती पालटले असेल त्याबद्दल तज्ञांचे आडाखे मी मांडणार होतो. त्यात न समजण्याजोगे काहीच नव्हते पण त्या दिवशी पुण्याच्या एका प्रख्यात महाविद्यालयातले संस्कृतचे एक प्राध्यापक मला अनौपचारिक भेटायला आले. गप्पाटप्पानंतर जाता जाता ते मला आश्वासन देऊन गेले, 'मी तुमच्या भाषणाला येणार आहे, जरी ते माझ्या डोक्यावरून जाईल.'

'पंचतंत्र' या संस्कृत ग्रंथात नीतीने जगण्यास आवश्यक असे शिक्षण रोचक कथांच्या माध्यमातून दिले आहे. विष्णू शर्मा नावाच्या पंडिताने आपल्या काही नाठाळ शिष्यांना शहाणे करण्यासाठी या उद्बोधक कथा सांगितल्या. हे विद्यार्थी सामान्य शालेय शिक्षणास अपात्र ठरले होते पण या कथांमाध्यमातून बरेच काही शिकले त्याचप्रमाणे विज्ञानाशी फटकून वागणारा सामान्य वाचक विज्ञानकथा माध्यमातून विज्ञानाशी जवळीक साधू शकेल. फ्रेड हॉएल या सुप्रसिद्ध खगोलवैज्ञानिकाने विज्ञानकथा लिहायला सुरुवात केली त्याप्रमाणे एक वेगळेच कारण घडले.

१९५०-६० च्या दशकाच्या आरंभिक भागात हॉएलना एक कल्पना सुचली. अंतराळात तान्यांदरम्यान असलेला विशाल प्रदेश हायड्रोजन अणूने व्याप्त आहे, असा एक सर्वमान्य समज होता. हायड्रोजन अणूतील संक्रमणामुळे त्यातून २१ सेंटीमीटर लांबीच्या लहरी निघतात व अशा लहरी रेडिओ दुर्बिणीतून प्रत्यक्ष सापडलेल्या होत्या. त्यापलीकडे जाऊन हॉएल यांनी असा तर्क उपस्थित केला की, या प्रदेशात विविध रेणूंनी व्याप्त मेघ पण आहेत. त्यामागची वैज्ञानिक बैठक मांडणारा त्यांनी संशोधन प्रबंध लिहिला पण तो प्रसिद्ध करायला कोणी नियतकालिक तयार नव्हते कारण बहुतेक

शास्त्रज्ञांना ही कल्पना अवास्तव वाटत होती तेव्हा वैतागून हॉएल यांनी ही कल्पना एका विज्ञानकथेत घातली व ती 'द ब्लॅकस्लाइड (कृष्णमेघ)' या कादंबरीच्या रूपाने प्रसिद्ध केली. ती कादंबरी कमालीची लोकप्रिय झाली. पुढे १९६० नंतर मिलिमीटर वेव्हलेंथच्या लहरींचे टेलिस्कोप प्रचारात आले आणि खगोलशास्त्रज्ञांना अंतराळात रेणूचे मेघ सापडू लागले कारण अशा रेणूतून मिलिमीटरच्या आसपास लांबीच्या लहरी निघतात.

विज्ञानकथा आणि वास्तविकता फ्रेड हॉएलचे उदाहरण अशा विरळ उदाहरणांपैकी आहे, जिथे विज्ञानकथा भविष्यदर्शी ठरली. ज्युल्सव्हर्न या एकोणीसाव्या शतकातल्या फ्रेंच विज्ञानकथा लेखकाने चंद्रावर मानवाच्या स्वारीचे जे चित्रिकरण केले ते अपोला-११ च्या (१९६९ मधील) खऱ्याखऱ्या स्वारीशी बरेच साम्य ठेवून होते. एच. जी. वेल्स, अर्थर सी. क्लार्क, रे ब्रॅडबरी आणि आयझॅक असीमॉव्ह यांची नावे विज्ञानकथांच्या संदर्भात घेण्यात येतात कारण त्यांच्या लिखाणात भविष्यातील वास्तवतेचे द्रष्टेपण होते. एका वैज्ञानिक लेखात १९४५ मध्ये क्लार्क यांनी कल्पना मांडली की, पृथ्वीवर विषुववृत्तावर सुमारे ३८,५०० कि. मी. उंचीवर पश्चिमेकडून पूर्वेकडे फिरणारा कृत्रिम उपग्रह विषुववृत्तावरून डोक्यावर स्थिर असेल व त्याचा उपयोग दळणवळणासाठी करता येईल. आज जे माहिती-तंत्रज्ञानाचे अफाट साम्राज्य पसरलेले दिसते त्यामागे हीच कल्पना आहे. क्लार्कच्या कल्पनेनंतर ३-४ दशकांत ती कल्पना वास्तविक प्रयोगात रूपांतरित झाली.

याहून माफक स्तरावरचे माझे वैयक्तिक उदाहरण नमूद करतो. १९७६ मध्ये मी एक गोष्ट लिहिली होती 'धूमकेतू', ज्यात पृथ्वीशी एक धूमकेतूची टक्कर होण्याची संभावना चर्चिली होती. वर्षभरात होणाऱ्या टक्करीतून पृथ्वीला व पृथ्वीवासियांना कसे वाचवायचे? जागतिक स्तरावर वैज्ञानिक एकत्र येऊन धूमकेतूवर अण्वस्त्र धाडायची कल्पना साकार करतात. हे अण्वस्त्र एका अंतराळ यानातून धूमकेतूजवळ धाडले जाते व तेथे त्यातून अणुस्फोट घडवून आणला जातो. स्फोटामुळे धूमकेतूला धक्का बसून त्याची दिशा बदलते आणि पृथ्वीवरचे अरिष्ट टळते. त्यानंतर सुमारे १२-१३ वर्षांनी नासापुढे असा प्रश्न आला होता की, जर एखाद्या लघुग्रहाची किंवा धूमकेतूची टक्कर पुढे संभवत असेल तर त्या अरिष्टापासून पृथ्वीचे रक्षण कसे करावे. तेव्हा नासातील शास्त्रज्ञ-तंत्रज्ञ यांनी सुचवलेला उपाय वरील गोष्टीत वापरल्याबरोबरच होता इतकेच नव्हे तर काही वर्षांतच अमेरिकन शास्त्रज्ञांनी स्पेसवॉच नावाचा प्रकल्प चालू केला, ज्यात सौरमालेतील छोट्या वस्तूंची (अशानि, लघुग्रह, धूमकेतू आदी निरीक्षणे घेऊन त्यांच्या कक्षा उरवण्यात येतात.

(पान ३ वरून) उद्देश हा की, जर त्यापैकी एखादी वस्तू पुढेमागे केव्हा तरी पृथ्वीवर आपटणार असेल तर त्या संकटाचे निवारण वेळीच करायला वरील मार्ग अवलंबिता येईल.

असे म्हणायला हरकत नाही की, आजची उत्कृष्ट विज्ञानकथा उद्याचे वास्तव असेल. माझी एक आठवण आहे १९६४ मधली. कॅलिफोर्निया इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजीच्या बेकमन प्रेक्षागृहात दोन प्रख्यात व्यक्तींमध्ये वाद-संवाद होता. विषय होता 'विज्ञानकथांचा संदेश भविष्यदर्शी असतो का कुटाळक्यांचा असतो?' आणि चर्चा करणाऱ्या व्यक्ती होत्या फ्रॅड हॉएल आणि रे ब्रॅडबरी. ब्रॅडबरीनी तेव्हा केलेले एक विधान मला आजही चांगले लक्षात आहे. ते म्हणाले, माझ्यासारख्या व्यक्तीला, जिचा जन्म पहिल्या महायुद्धाच्या आसपास झाला. असे वारंवार जाणवते की, आपल्या जीवनात विज्ञानकथामधली अद्भुते साकार होत आहेत. १९१४-१९६४ च्या दरम्यानच्या अर्धशतकात अणुऊर्जा, अंतराळ यात्रा, संगणकांचा वापर, जेट विमाने, बसल्या जागेतून जगाच्या कानाकोपऱ्याशी संपर्क... ही सर्व एकेकाळची अद्भुते प्रत्यक्षात अवतरली. आजच्या तरुणालादेखील त्याच्या २०-३० वर्षांच्या आयुष्यात काय काय विस्मयकारक गोष्टी कल्पनेतून वास्तवात आलेल्या पाहायला मिळतात तेव्हा आपण असेही विचारू शकतो, आज जे जे आपण विज्ञानकथाकारांच्या लेखणीतून (किंवा पी.सी.तून) उद्भवलेले पाहातो, ते ते पुढे लवकरच वास्तवात दिसले का?

उत्तम आणि निकृष्ट विज्ञानकथा
या प्रश्नाचे उत्तर देताना आपल्याला विज्ञानकथेच्या दर्जाचे भान ठेवले पाहिजे. सर्वच विज्ञानकथा भविष्यद्रष्ट्या नसतात. वेगवेगळे निकष लावले तर फारच कमी कथा त्यात उतरतील, बहुतेक कथा निकृष्टच उरतील. आपण अशा काही निकषांवर दृष्टिक्षेप करूया.

उत्तम विज्ञानकथेच्या गाभ्यात जे काही विज्ञान असते ते सध्याच्या माहितीप्रमाणे बिनचूक तर असतेच पण भविष्यात ते कुठे गेलेले असेल याची पण माहिती देणारे असते.

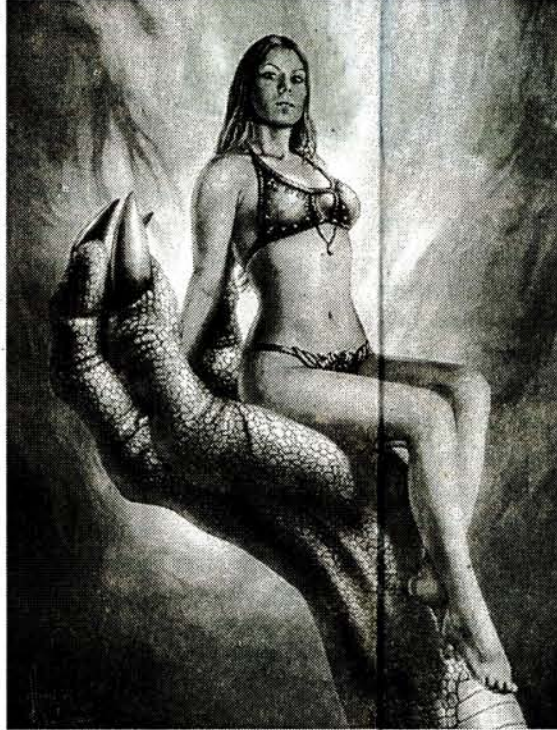
अर्थात, हे भविष्याचे आडाखे बिनचूक असतीलच असे नाही पण ते सध्याच्या माहितीशी विसंगत नसावे. हे आडाखे कितपत बिनचूक होते ते भविष्यकाळ वर्तमानात पोहोचला की ठरवेलच.

माझ्यालेखी विज्ञानकथेची क्षमता विज्ञान आणि समाज यांच्यातील परस्परसंबंधावर ती किती भाष्य करते यावरदेखील अवलंबून असावी. आज असे अनेक वैज्ञानिक विषय आहेत. स्टेमसेल संशोधन, उपग्रहांतून टेहळणी, क्लोनिंग, अणुइंधनाचा वापर, गैरवापर इत्यादी ज्यांचा समाजाशी घनिष्ठ संबंध असतो. भविष्यातील चित्रे रेखाटताना विज्ञानकथाकार समाजाला काही वैज्ञानिक संशोधनातून उद्भवणाऱ्या धोक्यांपासून सावध करू शकतो. मी १९७५-७७ दरम्यान लिहिलेल्या 'पुत्रवती भव' गोष्टीत गर्भाची तपासणी करून त्याचे लिंग आगाऊ सांगण्याच्या क्षमतेपासून उद्भवणारा आजच्या काळातला धोका वाचकांच्या नजरेस आणला होता. त्या गोष्टीत याहीपुढे जाऊन मुलाला जन्म द्यायचा की मुलीला हे ठरवण्याची क्षमता विज्ञानाने बहाल केली तर केवढा अनर्थ उद्भवेल याचे चित्रिकरण होते.

ज्यूल्सव्हर्नच्या कादंबरी 'राऊंड द वर्ल्ड इन एटी डेज' (एॅशी दिवसात पृथ्वीप्रदक्षिणा)-मधून उत्तम विज्ञानकथेचा आणखी एक गुण दिसतो. सतत पूर्वेकडे जाताना एक चक्कर पूर्ण करताना एका दिवसाचा लोप होतो त्या तथ्यावर ही गोष्ट आधारलेली आहे पण हे तथ्य आणि त्यामागचे रहस्य अगदी शेवटी उलगडून दाखवले आहे हे ज्या सहजपणे केले आहे त्यातच कादंबरीची उत्कृष्टता दिसून येते. उत्तम विज्ञानकथेमागचे विज्ञान असे सहजपणे, अलगदपणे वाचकांच्या डोक्यात शिरावे.

आपले दैनंदिन व्यवहार मिनिट, तास, दिवस, महिना, वर्ष अशा कालमापकांवर चालतात पण विश्वातील घटना याहून दीर्घ कालावधीच्या असतात. विज्ञानकथांद्वारे हे फरक व्यक्त करता येतील. माझ्या एका गोष्टीत (अंतराळातील स्फोट) एक सुपरनोव्हा म्हणजे स्फोट होणारा तारा दाखवला आहे. स्फोटानंतर त्यातील बहिर्भागातील कण

विज्ञानयुगात विज्ञानकथांची भूमिका

पृथ्वीपर्यंत पोहोचाल्या तीन सहस्रके लागू शकतात. वैश्विक कालमापनात सुपरनोव्हा क्षणभंगुर असला तरी स्फोटाच्या घटनेमध्ये मानवाचे दीर्घ कालखंड मावतात, हे त्या गोष्टीतून स्पष्ट होते.

आता थोडक्यात निकृष्ट दर्जाच्या विज्ञानकथा कशा असतात ते पाहू. विज्ञानकथेतले विज्ञान आजच्या विज्ञानाच्या कांकणभर पुढेच गेले असले तरी चालते हे आधीच मान्य केले आहे पण असे पुढे गेलेले विज्ञान गोष्टीच्या कथानकात चर्चिते गेले असावे म्हणजे या नव्या विज्ञानाची पार्श्वभूमी लेखकाच्या दृष्टिकोनातून वाचकापर्यंत पोहोचते. पुष्कळ विज्ञानकथांत विज्ञानाचे मूळ

नियम कारण न देता हवे तसे बदलण्यात येतात. अशाप्रकारचे एक उदाहरण पाहा-

एका अमेरिकन विज्ञान कादंबरीत अंतराळ याने काही वर्षात आपल्या आकाशगंगेच्या एका टोकाकडून दुसऱ्या टोकापर्यंत जाताना दाखवली आहेत. भौतिकशास्त्राच्या सापेक्षतावाद सिद्धांताप्रमाणे जगात जास्तीत जास्त वेगाने धावू शकतो तो प्रकाश. प्रकाशकिरणे आकाशगंगेच्या चकतीवजा आकाराला त्याच्या व्यासाइतके अंतर ओलांडायला एक लाख वर्षे घेतात. याचा अर्थ विज्ञानकथेतील याने प्रकाशाच्या हजार-

दहा हजार पटीने अधिक वेगाने धावू शकतात. इतकी वेगवान याने बनवण्याचे तंत्रज्ञान कोणते? त्यांना सापेक्षतेचा वरील नियम मोडणे शक्य कसे झाले. त्यातून प्रवास करणाऱ्या लोकांच्या शरीरधर्मांवर इतक्या वेगाचा काय परिणाम होतो इत्यादी प्रश्नांना लेखकाने पूर्णपणे बगल दिली आहे. अशी ही गोष्ट वाचताना आपण विज्ञानकथा न वाचता परीकथा वाचतोय, असे वाटते. परीकथेत एखादी परी राजपुत्राला जादूचे बूट देते जे घालून तो क्षणाधीन कितीही लांब जाऊ शकतो.

याच कारणानेच मला स्टार वॉर्ससारख्या फिल्म्सना विज्ञानकथाधारित म्हणावेसे वाटत

नाही. त्यातील अंतराळ याने, विचित्र जीवजंतू, महाभयंकर शस्त्रास्त्रे यांचा मुलामा काढला तर राहाते ती सामान्य 'वेस्टर्न' फिल्म्स.

काही निकृष्ट विज्ञानकथा वास्तवात भयकथा असतात. अशा कथा खरोखर विज्ञानकथावृक्षाला मारकच म्हटल्या पाहिजेत कारण त्या वाचताना विज्ञान एक अनाकलनीय पण भीतीदायक विषय आहे असे वाचकाला वाटते. वास्तवात जगात संहारक शस्त्रास्त्रे आहेत त्यांच्यापासून मानवतेला असलेला धोका स्पष्ट करणारी उत्तम विज्ञानकथा असू शकते. तशा अनेक कथा-कादंबऱ्या आहेत पण अशांच्या कथानकात तर्कशून्य भीतीला वाव नसतो तसेच काही भुताखेतांच्या भयकथांत अंधविश्वासांना खतपाणी घातले जाते.

अंतराळ युगातल्या अंधविश्वासांना खतपाणी घालणाऱ्याही काही कथा असतात. 'बर्म्युडा त्रिकोण' या नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या भूप्रदेशात अनाकलनीय असे काही घडत नाही हे सप्रमाण सिद्ध झाले आहे तरी इथे काहीतरी गूढ इतके आहे किंवा इथे परकीय जीव पृथ्वीवर ढवळाढवळ करण्यासाठी लपून बसले आहेत अशा कथानकांचा सुळसुळाट दिसतो. त्यात भर पडते उडत्या तबकड्यांची. अशा यानातून परकीय जीव येऊन पृथ्वीवर लहानमोठी संकटे आणतात. ही भावना कुठलाही पुरावा नसताना जनमानसात भर करून राहिली आहे तिला दुजोरा देण्याचे काम अशा विज्ञानकथा करतात.

परंतु माझ्या मते ज्या विज्ञानकथेत तर्कशून्य विधाने आढळतात तिला सर्वात निकृष्ट विज्ञानकथा म्हणावे. अशी एक गोष्ट अलीकडे माझ्या वाचनात आली. तिच्यात असे दाखवले आहे की, बर्म्युडा त्रिकोणात एका शास्त्रज्ञाला परकीय जीव पळवून नेतात अशात-हेची ही पहिली घटना असल्याने तिला खूप प्रसिद्धी मिळते पण त्याच कथेत पुढे विधान आहे की, अशा त-हेची माणसे पळवण्याची कामे हे परकीय जीव अनेक वर्षे करत आले होते. या परस्परविरोधी विधानात बरोबर कोणते मानायचे, असा पेच वाचकांपुढे येतो.

शेवटी आणखी एक मुद्दा. एखादी विज्ञानकथा वा कादंबरी उत्तम वैज्ञानिक

कल्पनेवर आधारित असूनही साहित्यिक गुणांच्या अभावामुळे (वाईट लेखनशैली, अपूर्ण स्वभावचित्रण इत्यादी) निकृष्ट ठरेल. त्याउलट विज्ञानात पडलेली कादंबरी, साहित्यिक गुणांमुळे वाचनीय वाटेल. अशा स्थितीतही विज्ञानकथेचे निकष लावल्यास मी पहिल्या रचनेला दुसरीपेक्षा अव्वल स्थान देईन. (ऐतिहासिक कादंबऱ्यांच्या बाबतीत मी असेच परीक्षण करेन. जरी साहित्यरचना म्हणून एखादी कादंबरी गाजली असेल पण तिने इतिहासाशी प्रतारणा केली असेल तर ऐतिहासिक कादंबरी म्हणून तिला कमी लेखले पाहिजे.) थोडक्यात, आपण जेव्हा विज्ञान साहित्याचे मूल्यमापन करतो तेव्हा ज्या विज्ञानावर ते आधारलेले आहे त्याची परीक्षा केली पाहिजे.

समारोप

आजच्या तथाकथित विज्ञानयुगात आपण विज्ञानाची विलक्षण वाढ होताना पाहातो. त्या वाढीतून विविध प्रकारचे तंत्रज्ञान विकसित होताना पाहातो आणि त्या तंत्रज्ञानाचा आपल्या जीवनावर होणारा परिणामही पाहातो. संगणक, इंटरनेट, सेलफोन, औषधांची प्रगती, शस्त्रक्रियेतल्या नवनव्या सुविधा, वाहनात होणारी सुधारणा, इत्यादी अनेक शोधांनी आपण दिपून जातो. पुष्कळांदा त्या सुधारणांबरोबर आलेल्या ऋणात्मक गोष्टींकडे आपण दुर्लक्ष करतो. प्रदूषण, अण्वस्त्रांचा धोका, रोग दूर करणाऱ्या औषधांचे बाजूचे दुष्परिणाम, संगणकामुळे वाढलेले परावलंबन आदी गोष्टी कधी कधी उशिरा आपल्याला जागे करतात.

मला वाटते विज्ञान-तंत्रज्ञानाच्या अनिर्बंध घोडदौडीची माहिती पुरवणारे विज्ञान कथासाहित्य आज अत्यंत आवश्यक आहे. भयकथेप्रमाणे तर्कशून्य घबरट निर्माण न करता त्या घोडदौडीच्या काही संधाव्य दुष्परिणामांबद्दल समाजाला सावध करणे गरजेचे आहे. असे समाजाभिमुख विज्ञानकथा साहित्य भाषांनी समृद्ध करेल अशी मी आशा करते